

İCATLAR ve SANAT

Yaratıcılığı etkileyen yeni bir eşya icat edildiğinde sanatın kendisi de ona göre değişir. Tüp boya ve fotoğraf makinesinin modern hayata girmesinden yaklaşık 25-30 yıl sonra Van Gogh resimlerini ve empresyonizmi görüyoruz. Plak ortaya çıktığında, müzik kaydedilebilir hale geliyor ve sahne dışında istenildiği zaman dinlenebilir oluyor. Bundan 20-25 yıl sonra caz müziği temel bir müzik türü olarak ortaya çıkıyor. Daha yakın dönemde internetin sivil hayata girmesi, dijitalleşme, yaratıcılık programları ve .mp3 gibi icatlar sanatın daha demokratikleşmesine, dolayısı ile sanatçının düşünce yükünün değişmesine sebep oldu.

Her çağda ve toplumda sanatçının belli bir rolü olmuştur. Modernizm zamanında batı kültüründe sanatçı bir bilim adamı rolündeyken, post modern dediğimiz zamanda herkes sanatçı olabilir hale geldi. Yani içinden hislenip de bir şey yaratmak isteyen kişi için yarattığını koyacak sahne ve seyirciye ulaşması mümkün oldu.

Modernizm çağı dediğimiz 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın uzun bir zamanında sanatçılar belli teoriler ve bunu destekleyen manifestolar ile belli bir konseptte oturtulmuş akımlar icat edip o bakış açılarından eser üretiyorlardı. Bilimsel bir bakış açısı ile sanayi estetiği (konstrüksiyon) ve eşyanın seri bir şekilde üretilmesi (reprodüksiyon) yaratıcılığın temeline yerleşmişti. İkinci dünya savaşı sonrası erken dönem bilgisayarlar ortaya çıktı ve iletişim devrimi başladı. Bilgi işlem sivil hayatın bir parçası olduğunda ise post modern dediğimiz döneme girildi. Bu zamanda ise sanatçı bireysel fikrini kişisel bir serbestlik ile istediği teknikle sunmaya başladı. Andy Warhol 'reprodüksiyonun reprodüksiyonu' ile görsel sanatta bir sonraki aşamayı sundu. Edebiyat başta olmak üzere 'dekonstrüksiyon', yani önceki konstrüksiyonu parçalayıp yeni bir anlam ile sunma birçok sanat mecrasında kullanılır hale geldi.

Zaman ilerledikçe yeni eşyalar (teknolojiler) ile seyirci için de sanat eserlerine ulaşım daha kolaylaştı. Eskiden bu gelişmelerden haberdar olmak için az bir nüfusun elde edebildiği belli bir imkana sahip olup batı ülkelerindeki müze ve galerileri ziyaret etmek gerekiyordu. Bu imkanlara ulaşamayanlar ise dergi ve gazetelerde yayınlanan makaleler ile gerekli bilgilere ulaşabiliyordu. Yaşadığım ülke olan Türkiye'de 1980'lere kadar ressamın görmek istedikleri eserin renkli bir görseline çok zor ulaşabiliyorlardı. Sanat kitapları ve dergileri 70'li yılların sonunda ofset baskı ülkeye gelene kadar siyah beyaz basıldı. Şu anda (Haziran 2026) Sabancı Müzesi'nde bu durum ile ilgili bir kartpostal ve sanat kitapları sergisi devam etmekte. Sanatçılar, özellikle ressamın uzun süre renkli baskı kartpostallar kullanmışlar. O baskıların kalitelerine baktığınızda bugün için çok yetersiz kalıyor. 80'li yıllarda Selman Pınar'ın sahibi olduğu Tıglat baskı şirketinin yaptığı "Türk Resim Sanatı Tarihi" kitabı Türkiye için çok önemli bir kayıt oldu. İsviçre'den özel en iyi kalite kâğıt almış, bunu gümrük yasalarının olduğu zamanlarda Türkiye'ye getirebilmek için orada şirket açmış, en kaliteli baskı teknikleri ile Türkçe, İngilizce, Almanca ve Fransızca baskılarını yapmıştı. O güne kadar Türkiye'de resim sanatı için görselleri kaliteli bir kaynak yoktu. 90'lı yıllarda internet geldi, yüksek çözünürlüklü fotoğraflar ortaya çıktı. Akabinde şu an New York'taki bir galeriyi ekran başından gayet güzel gezebilirsiniz, her türlü resmin yüksek çözünürlüklü fotoğraflarına bakabilirsiniz. Bu dijital eşya çok kısa bir süre içerisinde sanatçıya müthiş bir imkân sundu.

Hem sanatçının hem de izleyicinin rolleri ve beklentileri değişti. Daha eski zamanlara gidelim, matbaanın icadından hemen sonra batı sanatında önemli bir atılım oldu. Rönesans sanatçıları dini konuların dışına çıkabildiler. Orta çağın imzasız eserleri yerine sanatçılar kendi imzalarını rahat bir şekilde eserlerine atmaya başladılar. Sanatçının değeri Avrupa'da daha önce dünyada görülmemiş derecede arttı. Bu olayları sadece icat edilen eşyalara bağlamak koskocaman bir tarihi dinamiğin büyük bir kısmını es geçmek olsa da kullanılan eşyaların etkileri bu ilerlemelerde çok büyük rol alıyor.

Akıllı telefonlar ile her bireyin eline kamera, mikrofon ve kendini ifade edebileceği, kitlelere ulaşabilecekleri aletler verildi. Bir yapım süreci gerektirmeyen, tek başına yapılabilen her sanatsal ifade herkesin kolayca yapabileceği bir şey oldu. Resim sanatına bakıyorum, uzman, disiplinli, Çatalhöyük resimlerinden bugüne kadar her tekniği öğrenmiş, bir metodoloji geliştirmiş ressam ile bu uzmanlığa sahip olmayan ressamların eserleri genel seyircinin önünde şu an eşit durumda sergileniyor. Ancak sanat konusunda uzmanlaşmış kişiler aradaki farkı görebiliyor. Sonuçta eserin değeri de kültüre yaptığı katkıdan çok genel izleyicinin algısı ve beğenisi ile belirleniyor. Bu durum diğer tek başına yapılan sanat eserlerinde aşağı yukarı aynı şekilde.

İnternette kitap yorumlarına bakıyorum, Dostoyevski ile çağdaş, ismini daha önce duymadığım birinin okuru ve okunma oranları aynı olabiliyor. Hatta edebiyat ile ilgilenmeyenlerin bazı yorumları beni çok güldürüyor. Aslında yaratıcı eserler tekrar halk tarafından tarafsız ve samimi bir filtreden geçiriliyorlar. Yepyeni bir bakış açısıyla tekrar değerlendiriliyorlar.

Bir de yapım aşamasından geçen işler var. Mesela bir film, dizi, tiyatro veya orkestra müziği gibi birden fazla kişinin ortak emekleri olan eserlerden bahsediyorum. Çağdaş sanatta performans da yakın zamanda bu kategoriye girdi. Bu eserler tek başına yapılamayan, bir takım ve bütçe gerektiren sanat eserleri. İcat edilen eşyalar tabii ki bunları da etkiliyor. Sinematik anlatım tarihi üzerinden düşünelim: Ses filmlere geldiğinde yer yerinden oynamış. Sinematik yapım tarzı birden değişmiş, tiyatronun önemi azalmış ve tiyatro hızlı bir şekilde avangart arayışlara girmiş. Renkli filmler, televizyon, video, dijital video akışı gibi teknolojiler her ortaya çıktığında yapım şekli, kuralları ve mesleki roller değişmiş.

Benim hayatımdaki en radikal değişim şu ana kadar dijitalizasyon ile kitle eğlencesinin, kişiselleştirilmiş eğlenceye dönüşmesi oldu. Bu değişim ben sinema fakültesinde yüksek lisans okurken gerçekleşti. Eskiden, kitlese eğlence varken o an gösterimde olan sinema filmleri izlenirdi, kitleler aşağı yukarı aynı konulara konsantre olurdu. Herkes o an vizyonda olan aynı içerikleri sinema salonlarında veya televizyon yayınlarında izlerdi. Videodan önce bir filmi veya diziyi vaktinde seyretnemezseniz kaçırdınız demek oluyordu bu. Bağımsız habercilik diye bir kavram yok idi. Belki altkültür gençlerin fotokopi baskıları fanzinleri veya yerel küçük yayınlar vardı ama ufak bir çevreye ulaşabiliyorlardı. Bir medya patronu olmak, gazete ve iletişim kanallarına sahip olmak gerçeklik üzerinde neredeyse devletler üstü bir güç idi. Dünyanın sanayileşmiş bölgelerinde yaşayan insanların Michael Jackson'u tanımaması müziğine ilgi duymasalar da imkansızdı. 1985 yılında Queen grubunun Rio de Janeiro'da 12 - 19 Ocak tarihleri arasında tek grup olarak gecede 250,000 kişiye konser vermesi uzun süre bir rekor olarak kaldı. Şimdi Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde gecede 4 milyona yakın kişinin katıldığı festivaller olduğunu Youtube'daki Afrika'yı dışarıya anlatan bir kişiden (Zack Mwekassa) sitem halinde duyuyorum (Bilimle ve üretimle ilgilenenleri yerde eğlenceye vakit harcadıkları için sitem ediyorum).

Dijitalleşme ile kişiselleştirilmiş eğlence çıktı. İnsanlar kendi ilgi alanlarına hitap eden şeyleri izliyor, dinliyor, tüketiyor; ilgilenmedikleri konulardan haberdar olmuyor. Algoritma yardımı ile her birey kendi içeriğinin kürasyonunu yapıyor. Medya propagandayı artık tek eser üzerinden değil, yayın platformundan yapıyor. Bilgiye ulaşmak sorunu ortadan kalkarken, yanlış bilgilere çarpılma sorunu ortaya çıktı. Herhangi bir eser yarattığınızda eskiden bunu göstermek bir güçlük iken, şimdi gösterdikten sonra alınan tepkiler güçlük çıkarıyor.

Şerit film materyali ve kameraları kullanırken yönetmen çıkacak eserin her alanından sorumlu idi ve eser sonuçta yönetmenin oluyordu. Kameraman ekibi ışığı ve derinliği ölçtükten sonra ne çektiklerini görmeden kameraları kullanırlardı. Montaj süresinde uzun film şeritleri banyolanır, makasla kesilir, elle yapıştırılır ve bunlar için büyük zaman ve kaynak harcanırdı. Bilgisayar efektleri yoktu, pratik efektler ile idare etmek gerekiyordu. Renk düzenlemesi zaten yoktu, sanatçı çekilen filmdeki kaliteye mahkumdu. Ses başlı başına foley ve kayıt odalarında işlenmesi gereken bir alan idi.

Dijital mecra geldiğinde sinematik anlatımda yönetmenin önemi azalırken montajcının önemi arttı ve bu iki rolün önemi eşitlendi. Eskiden bir sinematik eser yönetmenin eseri sayılırken bugün yazar ve yapımcının eseri sayılıyor. Ancak bazı özel 'author' filmlerinde yönetmen yapımın her aşamasına dahil oluyor. Normal bir dizide birden çok yönetmen ismi görürsünüz. Çünkü bugün yönetmen genelde sadece set yönetiminden sorumludur. Hem zamanlama açısından hem de ekspertiz açısından değişik yönetmenler ile çalışılır. Mesela bazı yönetmen aksiyon sahnesi uzmanıdır, diğer biri dramatik sahneleri iyi yönetir, diğer biri soyut sahneleri yapar vesaire... Dijital kameralar ile o an ne çekildiği kameraman tarafından görülür, istenirse set anında montaj yapılmaya başlar. Filmin rengine tamamen müdahale edilebilir ve bu yeni bir iş dalıdır.

Dijital öncesi zamanda bireylerin istediği zaman, istediği yerde, icabında küçük telefon ekranında isterse bedavaya film veya dizi izleyebilecekleri bir gerçeklik ütöpik bilim kurgu gibi gelirdi insanlara. Birçoğu böyle bir gerçekliği göremeye ömürlerinin yetmeyeceğini düşünürlerdi. Nasıl bir şey olacağını görsel olarak kafalarında tasvir etmek bile zordu. Fakat sivil internetin 90'lı yıllarda hayatımıza girmesinden 2000'lerin sonunda akıllı telefonların çıkışına kadar geçen 20 yıldan az bir süre içinde bütün bunlar oldu ve şu anda hepimize normal geliyor. Dinlemediğim müziklerin ünlü sanatçılarını, izlemediğim sinematik eserlerin oyuncularını, okumadığım tür kitapların yazarlarını tanımıyorum. Ama bir de bakıyorum ki birinin eseri bir günde stadyum dolduracak duruma gelmiş, şehirde yollar kapanmış, internete bakıyorum: Azerbaycan asıllı şarkıcı 'Jony'. Böylece kendisinden haberdar oldum. Bu durumu eleştirmiyorum, bilakis hoşuma gidiyor. Geçenlerde bir teknoloji Youtube kanalında (hangisi olduğunu unuttuğum için ismini yazamayacağım) Spotify'daki müziklerin %42 sinin yapay zekâ ürünü olduğunu duydum. Doğruluğundan şüphe ettiğim bir bilgi olsa bile inanmam mümkün. Böylelikle sanatçı izleyiciye daha yakınlaşıyor, dolayısıyla üzerindeki ilgiye rağmen daha mütevazı ve eleştiri kaldırabilir oluyor, izleyici de kendini sanatçıya daha yakın hissediyor; sanatçıyı tanrısal bir figür gibi algılamak yerine sanatçının da kendisi gibi bir insan olduğunun farkında oluyor. Sanatçı ve izleyici arasındaki mesafe azalıyor.

Şu anda yapay zekanın baş döndüren hızla hayatımıza girişini yaşıyoruz. Görünen o ki eskiden yapım olan birçok içeriği tek sanatçı kendi başına yapabilecek. Bu da, ressam ile tuval arasında nasıl başka biri bulunmuyor ise sinematik eser ile yaratıcısı arasında da set takımı, montaj uzmanı gibi kişiler olmadığı anlamına geliyor. Müzisyen ile şarkı arasında orkestra, kayıt

stüdyosu, teknisyen olmadan da eser var olabiliyor. Şu an baktığımda sinema salonlarının eski ihtişamlarını kaybetmiş olduklarını, fakat tiyatronun tekrar kültür hayatında güçlenmeye başlamış olduğunu görüyorum. Ve yine bir kez daha sanatın ve sanatçının yeni eşyalar ile rollerinin değişimine şahit oluyoruz. Bir sonraki yazımda bu değişimin nasıl olacağı hakkında düşündüklerimi ve izlenimlerimi yazacağım.